

Śliwowska, Wiktoria

"Diekabristy, nowyje materiały", pod red. M .K. Azadowskiego, Moskwa 1955 ;
"A. O. Kornilowicz : soczinienija i pisma", pod red. A. G. Grum-Grzymajło i B. B. Kafengauza, Moskwa-Leningrad 1957 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 49/3, 608-612

1958

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

z zasady każdorazową racją stanu. W związku z tym należy zachować niezbędny umiar w wyciąganiu wniosków. Nie znaczy to, żeby popadać w skrajny i nienaukowy pesymizm, jeżeli chodzi o ogólną ocenę roli Napoleona w Polsce²³.

Na zakończenie wniosek poniekąd optymistyczny. Jeżeli się nie mylę, to poległy w 1939 r. Janusz Staszewski pozostawił maszynopis pracy habilitacyjnej na temat działalności na Pomorzu Wojska Polskiego w 1807—1813, w takim razie jej ewentualne ogłoszenie mogłoby być policzone chyba na dobro wydawnictwa MON.

Juliusz Willaume

Diekabrysty, nowe materiały, pod. red. M. K. Azadowskiego
Trudy oddziału rękopisów Biblioteki im. W. Lenina, Moskwa 1955.

A. O. Kornitowicz, *soczinienija i pisma*, pod red. A. G. Grum-Grzymajło i B. B. Kafengauza, wyd. Akademią Nauk SSSR, seria „Literaturnyje pamiatniki“, Moskwa—Leningrad 1957.

Tysiące tomów obejmuje ogromna literatura dotycząca ruchu dekabrystowskiego: w ciągu ponad stulecia dzielącego nas od powstania 14 grudnia 1825 roku pojawiła się ogromna ilość monografii, artykułów, przyczynków i publikacji źródłowych — dokumentów śledztwa, pamiętników uczestników ruchu, wspomnień współczesnych, korespondencji oraz innych materiałów. I nie ma prawie roku, ażeby na półkach księgarskich nie ukazywały się nowe edycje. Do ciekawszych publikacji ostatniego okresu należą dwa starannie opracowane tomy: „Diekabrysty, nowe materiały“, wydane przez Bibliotekę im. W. Lenina pod redakcją zmarłego niedawno autora licznych prac o dekabrystach i doskonałych opracowań pamiętników dekabrystowskich — M. Azadowskiego oraz tom dzieł i korespondencji dekabrysty A. Kornitowicza wydany w serii pamiętników literackich Akademii Nauk ZSRR pod redakcją A. Grum-Grzymajło i B. Kafengauza.

Materiały opublikowane w tomie „Diekabrysty“ wydobyte zostały z bogatych zbiorów dekabrystowskich znajdujących się w dziale rękopisów Biblioteki im. Lenina. Zbiory te były już niejednokrotnie przedmiotem publikacji¹. W omawianym zbiorze pomieszczone zostały interesujące wspomnienia i notatki członka Związku Południowego Włodzimierza Tołstoja (w opracowaniu S. W. Żytomirskiej), notatki autobiograficzne A. N. Murawiewa (publikacja J. Gerasimowej), korespondencja dekabrystów M. A. Bestużewa i I. D. Jakuszkina (publikacja i wstęp L. Iwanowej, przypisy L. Iwanowej i S. Żytomirskiej) oraz artykuł I. S. Kacnelsona o nieznannej książce G. S. Batienkowa „O jegi-pietskich pismienach“.

Książka zaopatrzona jest w szczegółowy indeks nazwisk oraz indeks rzeczowy, a także bibliografię wykorzystanej literatury.

Sylwetka Włodzimierza Tołstoja należy do mało znanych w literaturze dekabrystowskiej. Nazwisko jego wymieniane było jedynie w związku z projektem utworzenia tajnej drukarni dekabrystowskiej, którą zamierzano założyć w kraju lub za

²³ Z drobniejszych braków pracy do najczęstszych należą: błędna pisownia nazwisk (s. 8, 56, 75, 86, 177, 192 i in.), nazw miejscowości (s. 49, 153 i in.), błędna pisownia francuska (153 itp.), językowe osobliwości („agitka“, s. 25), wadliwe sformułowania („konsulat napoleoński“, s. 9), niestaranny indeks nazwisk.

¹ *Diekabrysty. Sbornik materialow*, Leningrad 1926; *Pisma G. S. Batienkowa*, I. I. Puszczyna i E. G. Tolla (iz archiwa Jelagynch), Moskwa 1936: „Zapiski oddziału rękopisów Wsiesojuznoj Biblioteki im. W. Lenina“ — materiały o dekabrystach zamieszczone były w następujących numerach: 1 — Moskwa 1938; 3 — Moskwa 1939; 13 — Moskwa 1952, 14 — Moskwa 1952.

granicą z funduszów zamożnego obszarnika rosyjskiego hr. W. Bobrinskiego. Zaliczony do VIII kategorii oskarżonych, został Tołstoj skazany na rok ciężkich robót i osiedlenie na Syberii. Dzięki staraniom wpływowych krewnych przeniesiony został na Kaukaz do 41 pułku jeźdźców jako szeregowiec. W roku 1849 Tołstoj porzucił służbę wojskową i pełnił funkcję urzędnika do szczególnych zleceń przy namiestniku Kaukazu M. S. Woroncowie, a następnie M. Murawiewie. Tołstoj zmarł w swym majątku, zapomniany przez wszystkich, nawet przez towarzyszy — dekabrystów, w roku 1888.

Nielubiany przez współczesnych, Tołstoj uważany był za człowieka złośliwego, o przykrym charakterze, dążącego tylko za wszelką cenę do wyrwania się z niewoli służby żołnierskiej i uzyskania niezależności. O jego obliczu politycznym wiadomo niewiele. Opublikowane przez W. Zytomirską wspomnienia Tołstoja dają możliwość głębszego zrozumienia postawy społecznej i poglądów tego zapomnianego dekabrysty, który ukazuje się jako konsekwentny przeciwnik samowładztwa i ucisku pańszczyźnianego, człowiek, który nie zmienił swych młodzieńczych zapatrywań, krytycznie ustosunkował się do reformy agrarnej 1861 roku, widział jej połowiczność i antychłopski charakter.

„Wspomnienia“ Tołstoja zostały napisane w związku z ukazaniem się głośnego pamiętnika barona Rosena. Rękopis został zakupiony przez Bibliotekę im. Lenina stosunkowo niedawno, bo w roku 1952 w antykwariacie, który nabył tę książkę od jej ostatniego właściciela O. I. Mietwskiego. „Wspomnienia“ Tołstoja są opracowane razem z egzemplarzem książki A. Rosena, na której Tołstoj poczynił szereg uwag. Niestety podczas oprawiania książki, obcięte zostały marginesy stron, na skutek czego część uwag Tołstoja uległa zniszczeniu.

Tekst „Wspomnień“ opublikowany został bardzo starannie, opatrzone interesującymi, wyczerpującymi przypisami i przedmową relacjonującą zarówno dzieje „Wspomnień“, jak i mało znane fakty biograficzne dotyczące ich autora. Dla pełniejszej charakterystyki dekabrysty redakcja dodała nie opublikowany dotąd tekst zeznań Tołstoja na śledztwie.

„Notatki autobiograficzne“ Aleksandra Murawiewa (1792—1863), który odgrywał dużą rolę we wczesnym okresie ruchu dekabrystowskiego (później odszedł zupełnie od działalności konspiracyjnej i nie utrzymywał żadnych kontaktów z organizacjami dekabrystowskimi), były wyzyskane już przez M. Nieczkina w jej pracach o wczesnych organizacjach przeddekabrystowskich i dekabrystowskich², jednakże w całości nigdy nie były drukowane. Opublikowany rękopis stanowi jedynie fragment notatek A. Murawiewa, zachowany w archiwum prywatnym książąt Szachowskich, które zostało przekazane do działu rękopisów Biblioteki im. Lenina po Rewolucji Październikowej. Pozostałej pierwszej części rękopisu, jak dotąd, nie udało się odnaleźć mimo czynionych poszukiwań. J. Gierasimowa przypuszcza, że „Notatki“ swoje Murawiew pisał w Moskwie w latach 1861—1863, po odjeździe z Niznego Nowgorodu, gdzie w latach 1856—1861 pełnił funkcję gubernatora. Notatki urywają się z rokiem 1812, dostarczają one jednak obfitego materiału dotyczącego nastrojów panujących wśród młodzieży rosyjskiej w przededniu wojny 1812 r., wczesnego okresu działalności dekabrystów, łóz masonskich, do których wstąpił Aleksander Murawiew stosunkowo wcześniej (cz. II). Znaczna część „Notatek“ dotyczy okresu wojny

² *Sojuz Spasienija*, „Istoriczeskije Zapiski“ t. XXIII, 1947, s. 137—184; *Swia-szczennaja artiel. Krużok Aleksandra Murawiewa i Iwana Burcowa. 1814—1817 gg., Diekabrysty i ich wriemia. Matieriały i soobsczenija*, Moskwa—Leningrad 1951, 155—188; A. S. Gribojedow i *diekabrysty*, Moskwa 1951.

z Napoleonem (cz. III). Warto wspomnieć, iż Murawiew pisze o swych odwiedzinach w Zofiówce u Szczęsnego Potockiego, pełen zachwytu dla piękna słynnego parku (s. 160).

„Notatki autobiograficzne“ Aleksandra Murawiewa opatrzone są również wstępem i przypisami pióra J. Gierasimowej, która skrupulatnie rozszyfrowuje nazwiska wymieniane przez Murawiewa, próbuje niedokładności, polemizuje z niektórymi tezami notatek, dotyczącymi głównie przebiegu wojny 1812 roku, roli Kutuzowa i jego poszczególnych operacji strategicznych, których znaczenia Murawiew nie doceniał.

Korespondencja Mikołaja Bestużewa i Iwana Jakuszkiina stanowi niewielką część spuścizny epistolarnej dekabrystów, która znajduje się w dziale rękopisów Biblioteki im. W. Lenina. W samym tylko zespole Puszczyzna znajduje się ponad 400 listów dekabrystów, spośród których opublikowano jedynie nieznaczną część.

Korespondencja Iwana Jakuszkiina zebrana z różnych bibliotek i archiwów w zasadzie została opublikowana przez S. Sztrajcha w roku 1951. Jednakże dział rękopisów Biblioteki im. Lenina nabył część archiwum dekabrysty M. A. Fonwizina, gdzie znajdowało się 21 listów Jakuszkiina do M. A. Fonwizina oraz 22 listy do jego żony, N. D. Fonwizin. Listy te wraz z kilkoma innymi nie uwzględnionymi przez Sztrajcha, zostały opublikowane w omawianym zbiorze materiałów dekabrystowskich, dostarczając obszernych wiadomości o życiu dekabrystów na Syberii — w Jałutorowsku, o pobycie Jakuszkiina w Irkucku (w 1854 roku) oraz kręgu jego znajomych i przyjaciół.

Artykuł I. S. Kacnelsona o nieznaney pracy z dziedziny egiptologii dekabrysty G. S. Batienkowa zainteresować może także polskiego czytelnika, ponieważ przekład pracy Batienkowa ukazał się dwukrotnie w języku polskim³, również anonimowo. Niewielki artykuł obfituje w moc szczegółów, zupełnie nowych wiadomości o samym Batienkowie i jego pracy o hieroglifach. Ustalić autorstwo pomógł autorowi szczęśliwy zbieg okoliczności — na odwrocie egzemplarza przechowywanego w Bibliotece im. Lenina zauważył on napisaną przez znanego rosyjskiego bibliofila i bibliografa — S. D. Połtorackiego — notatkę, iż figurująca na książeczce dedykacja autorska dla Aleksiego Jełagina jest pióra Batienkowa. Przytoczne przez autora fakty o przyjaźni Batienkowa z rodziną Jełaginów, nieznanie dotąd biografom Batienkowa wiadomości o zajęciach dekabrysty w latach dwudziestych pismem egipskim (współ z Speranskim) oraz fakt, iż w rejestrze książek biblioteki Batienkowa sporządzonym przez komisję śledczą, pod nr 147, figurowała książka „O jegipietskich pismienach“, a pod nr 251 „Précis du système hieroglyphique des anciens Egyptiens“ Jean-François Champolliona (na podstawie której była właśnie napisana rozprawka rosyjska o hieroglifach), wydają się świadczyć na korzyść przypuszczeń I. Kacnelsona.

*

Tom dzieł i korespondencji Aleksandra Kornilowicza (z pochodzenia Polaka) zainteresować może zarówno historyka ruchów społecznych jak i historyka literatury. Dekabrysta Aleksander Kornilowicz był nie tylko uczestnikiem powstania 14 grudnia 1825 roku, ale i autorem szkiców literackich, był także niezłym historykiem — z jego prac dotyczących epoki Piotra I korzystał Aleksander Puszkina w swym „Arapie Piotra I“, poemacie „Połtawa“ i innych utworach. Zainteresowania jego

³ W czasopiśmie „Dziennik Wileński“ 1826, *Historia i literatura* t. II, s. 73—105, 193—214, 269—291, oraz w oddzielnym wydaniu *O piśmie egipskim czyli hieroglifach*, przełożył z rosyjskiego Zygmunt Bartoszewicz, Wilno 1827, drukarnia A. Marcinkowskiego.

były bardzo szerokie — studiował matematykę, geografję, opublikował szereg artykułów dotyczących historii odkryć geograficznych, znał wiele języków obcych.

Jako członek Związku Południowego — był zorientowany w pertraktacjach, jakie toczyły się pomiędzy dekabrystami a rewolucjonistami polskimi. Murawiew-Apostoł i Bestużew-Riumin powierzyli mu odpowiedzialną misję powiadomienia Związku Północnego o stosunkach z Polakami oraz pełnomocnictwo utworzenia sekcji Związku Południowego w Petersburgu w wypadku, gdyby rozmowy z członkami Związku Północnego nie wypadły pomyślnie. Za pośrednictwem Kornilowicza projekt umowy z Towarzystwem Patriotycznym został przekazany Trubeckiemu. W czasie swej bytności w Petersburgu Kornilowicz uczestniczył w zebraniach odbywających się w mieszkaniu Rylejewa w przededniu powstania 14 grudnia, był także na Placu Senackim w dniu samego powstania.

Na mocy wyroku sądowego Kornilowicz skazany został na 8 lat ciężkich robót i osiedlenie na Syberii. Dalsze jego losy były dość niezwykle — na skutek denuncjacji T. Bułharyna o kontaktach dekabrystów z ambasadą austriacką, został w roku 1828 sprowadzony z katorgi do Petersburga, przesłuchany w twierdzy Pietropawłowskiej, gdzie mimo braku jakichkolwiek dowodów, przetrzymano go 4½ roku. Dopiero w roku 1832 został Kornilowicz przeniesiony jako szeregowiec na Kaukaz do pułku piechoty hr. Paskiewicza-Erywańskiego, gdzie zmarł na gorączkę tropikalną 30 sierpnia 1834.

Podczas pobytu w twierdzy Pietropawłowskiej Kornilowicz korzystał z niezwyklej dla epoki mikołajowskiej przywilejów — zezwolono mu „pisać, co zechce“, jego memoriały dotyczące najróżniejszych zagadnień przeglądał nawet sam car, a utwory literackie wydane zostały (anonimowo oczywiście) w drukarni III Oddziału. Otrzymał on także zezwolenie na korespondowanie z rodziną.

W omawianym wyborze znalazły się wszystkie znane utwory literackie Kornilowicza, jak „Tatiana Boltowa“ i wydany przez III Oddział „Andriej Bezymiennyj“ — powieści z epoki Piotra I i inne, cztery artykuły historyczne opublikowane przez Kornilowicza w almanachu „Russkaja Starina“ w roku 1824 (w roku 1825 ukazało się drugie wydanie): „O czastnoj żizni impieratora Pietra I“, „Ob uwiesielenijach russkogo dwora pri Pietrie I“, „O pierwych bałach w Rossii“, „O czastnoj żizni russkich pri Pietrie I“. Właśnie z tych artykułów korzystał A. Puszkina podczas pracy nad poematami i utworami prozą dotyczącymi tej epoki. Prace Kornilowicza były wyraźnie skierowane przeciw koncepcji Karamzina negującej pozytywne znaczenie działalności reformatorskiej Piotra I. W jednym ze swych listów (z 9 listopada 1823 roku) Kornilowicz wyrażał solidarność ze stanowiskiem Lelewela, który wystąpił ostro przeciwko szlacheckiej koncepcji historiozoficznej Karamzina (zob. s. 254 omawianego wyboru) na łamach czasopisma „Siewiernyj Archiw“ (1822 rok — nr 23, 1823 roku — nr 19—21, 1824 rok — nr 1—3, 13—14, 16 i 19).

W tomie prac Kornilowicza zamieszczono również 7 memoriałów napisanych przez tego dekabrystę w twierdzy Pietropawłowskiej (spośród 21 memoriałów jakie znajdują się w zespole III oddziału 1 ekspedycji w Centralnym Archiwum Historycznym w Moskwie). Niestety autorzy wyboru nie opublikowali żadnego ze znajdujących się tam memoriałów Kornilowicza dotyczących sprawy polskiej. A memoriały te („O mierach dla uproczenija położenija w Polsce“ pisany w roku 1828, „O mierach dla usilenija swiaziej Rossii s Polszej“ pisany 7 stycznia 1831 roku oraz „O russko-polskich odnoszenijach“ z lutego 1831 roku oraz „O russko-polskich odnoszenijach“ z 27 lutego 1831 roku), mimo iż jak wszystkie prace więziennicze w względu na ich jednostronność mogą tylko częściowo świadczyć o zapatrywaniach ich autora —

stanowią ciekawy dokument dla charakterystyki stosunku Korniłowicza do jego kraju ojczystego.

W wyborze opublikowana została w całości (114 listów) korespondencja dekabrysty; są to listy do rodziny, do Benckendorfa (głównie w sprawach prac więziennych Korniłowicza), do redaktora „Moskiewskiego Telegrafu“ M. Polewoja, dekabrysty S. Krasnokutskiego i innych. Listy te były już częściowo publikowane, większość jednak ukazuje się w druku po raz pierwszy. Listy Korniłowicza do jego najbliższych zbierane były pieczołowicie przez brata dekabrysty — Michała Korniłowicza, oprawione przezeń w jeden tom, na którego karcie tytułowej wygrawerowano słowa: „Correspondencja brata Aleksandra“. Tom ten wraz z archiwum rodzinnym Korniłowiczów znajduje się w posiadaniu jednego z redaktorów wyboru — A. G. Grum-Grzymajły. Do wyboru nie weszły jedynie odnalezione niedawno przez W. W. Sorokina listy A. Korniłowicza do M. A. Dmitrijewa.

Wartość naukową wyboru obniża w znacznym stopniu fakt publikowania korespondencji Korniłowicza wyłącznie w przekładzie na język rosyjski, bez podania tekstu oryginału. Spośród 114 opublikowanych listów 30 napisanych było po polsku, w wielu wtrącał Korniłowicz całe zdania po polsku, co redaktorzy zaznaczają jedynie w przypisach. Od wydania akademickiego dzieł dekabrysty czytelnik spodziewa się dwujęzycznego tekstu korespondencji, tak jak postąpili edytorzy nowego wydania dzieł Hercena.

Aleksander Korniłowicz, mimo iż oderwany całkowicie od Polski, od tego wszystkiego co się działo w kraju, do końca życia poczuwał się do polskości. W jednym z listów do brata pisał: „Będę ci bardzo wdzięczny za «Dziady» po polsku: po pierwsze ze względu na to, iż znałem ich autora, a po drugie, dlatego że jest to polska książka. Ku wstydowni swemu z dnia na dzień coraz bardziej zapominam język ojczysty. Jeżeli, jak piszesz, masz ją u siebie — przyslij mi“ (s. 294 omawianego wyboru). A. Grum-Grzymajło przypuszcza, że Korniłowicz poznał Mickiewicza w Petersburgu, w czasie krótkotrwałego pobytu poety w stolicy (od listopada 1824 roku do stycznia 1825 roku) za pośrednictwem Aleksandra Bestużewa, a następnie latem 1825 roku w Odessie, gdzie Korniłowicz obracał się w tym samym kręgu osób co Mickiewicz. W polskich pracach dotyczących pobytu Mickiewicza w Rosji (L. Gomolicki, „Dziennik pobytu Adama Mickiewicza w Rosji 1824—1829“, Warszawa 1949; S. Fiszman, „Z problematyki pobytu Mickiewicza w Rosji“, Warszawa 1956) nie znajdujemy wzmianki o poznaniu przez A. Mickiewicza dekabrysty Aleksandra Korniłowicza.

Wybór prac i korespondencji Korniłowicza uzupełnia pomieszczony na końcu spis jego dzieł, obejmujący 40 pozycji bibliograficznych oraz sporządzony w porządku chronologicznym wykaz literatury dotyczącej A. Korniłowicza, obejmującej pamiętniki, w jakich wspomniany został dekabrysta, opracowania dotyczące jego roli w ruchu dekabrystowskim i działalności literacko-historycznej oraz publikacje dokumentów. Każda pozycja bibliograficzna wykazu zaopatrzona jest w krótką notkę dotyczącą charakteru publikacji i objaśniającą, jakie materiały o Korniłowiczu dana publikacja zawiera. W wypadku, jeżeli omawiana praca zawiera mylne wiadomości o dekabryście — autorzy prostują je, podając równocześnie dane prawdziwe. Tego rodzaju skrupulatny krytyczny przegląd literatury omawianego przedmiotu, a także szczegółowe przypisy stanowią również niezmiernie cenną część publikacji Grum-Grzymajły i B. Kafengauza.